

Ազատությունից զրկված անչափահասներն ըստ Քրեական օրենսդրության

*Քաղվածք 24-րդ Ընդհանուր զեկույցից,
Տպագրված 2015թ*

1. Նախնական դիտարկումներ

96. 1998թ.-ին, իր Թիվ 9 Ընդհանուր զեկույցում, ԽԿԿ-ն սահմանել էր այն չափանիշները, որոնցով առաջնորդվում է ազատազրկման վայրեր աշխատանքային այցերի ժամանակ, որտեղ «անչափահասները» (այսինքն՝ 18 տարին չլրացած անձինք¹) ազատությունից զրկված են: Մասնավորապես, այն մի շարք երաշխիքներ և պայմաններ է սահմանել, որոնք համապատասխանաբար պետք է առաջարկվեն քրեական օրենսդրության համաձայն ազատությունից զրկված բոլոր անչափահասներին և պետք է կիրառվեն հատուկ անչափահասների համար նախատեսված կալանքի կենտրոններում: Կոմիտեն համարում է, որ ժամանակն հասունացել է վերանայելու այս չափանիշները՝ հիմք ընդունելով 1998թ.-ից ի վեր իր այցելությունների փորձառությունը, հաշվի առնելով եվրոպական և համամարդկային մակարդակներում տեղի ունեցող զարգացումները՝ այս փուլում ուշադրությունը բևեռելով քրեական իրավունքի համատեքստում ազատությունից զրկված անչափահասների վրա:

Ի սկզբանե ԽԿԿ-ն վերահաստատում է, որ իր չափանիշները պետք է դիտարկվեն որպես լրացում միջազգային փաստաթղթերով սահմանված չափանիշներին, մասնավորապես՝ Միավորված ազգերի երեխայի իրավունքների մասին 1989թ. կոնվենցիային և Պատիժների կամ այլ միջոցների ենթարկված անչափահաս իրավախախտների համար եվրոպական կանոնների վերաբերյալ Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի թիվ (2008)11 հանձնարարականին («Եվրոպական կանոններ երիտասարդ իրավախախտների համար»), որը Եվրոպայում անչափահաս իրավախախտների նկատմամբ վերաբերմունքի մանրամասն սահմանված կանոններ է նախատեսում²: Կոմիտեն ամբողջովին միանում է Երեխայի իրավունքների մասին

¹ Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետությունների մեծամասնությունում քրեական պատասխանատվության նվազագույն տարիքը սահմանված է 14 կամ 15 տարեկանը, մինչդեռ մի շարք երկրներում նվազագույն տարիքի շեմը սկսվում է 13 տարեկանից:

² Տես նաև 1985թ. Անչափահասների նկատմամբ արդարադատություն իրականացնելու վերաբերյալ ՄԱԿ-ի նվազագույն ստանդարտ կանոնները («Պեկինյան կանոններ»), 1990թ. Ազատազրկված

կոնվենցիայի Հոդվածներ 3 և 37բ-ով ամրագրված արմատական սկզբունքներին և անչափահաս իրավախախտների համար նախատեսված Եվրոպական կանոնների Կանոն 5-ին և 10-ին, մասնավորապես այն իմաստով, որ անչափահասներին առնչվող բոլոր գործողություններում առաջնային նկատառումը պետք է լինի նրանց շահը, և որ նրանք պետք է զրկվեն իրենց ազատությունից միայն որպես վերջին միջոց և հնարավոր ամենակարճ ժամանակահատվածով:

2. Ոստիկանությունում կալանքի տակ պահվող անչափահասներ

97. Նկատի ունենալով կանխարգելիչ իր հանձնագիրը (մանդատը)՝ ԽԿԿ-ի համար առաջնահերթություն է այցերի ընթացքում պարզել, թե արդյո՞ք ազատությունից զրկված անչափահասները վատ վերաբերմունքի են ենթարկվել: Ցավոք, իրավապահների կողմից միտումնավոր վատ վերաբերմունքն անչափահասների նկատմամբ չի վերացել և շարունակում է իրական մտահոգություն հանդիսանալ մի շարք եվրոպական երկրներում: ԽԿԿ-ի պատվիրակությունները շարունակում են արժանահավատ մեղադրականներ ստանալ ազատագրված անչափահասների նկատմամբ վատ վերաբերմունքի դրսևորման մասին: Մեղադրանքները հաճախ վերաբերում են կալանավորելիս ոտքով հարվածներին, ապտակներին, բռունցքով կամ մահակով հարվածներին (նույնիսկ այն բանից հետո, երբ անչափահասը վերահսկողության տակ է վերցվել), փոխադրման կամ իրավապահ հիմնարկներում հետագա հարցաքննությունների ժամանակ: Անչափահասները հաճախ նաև սպառնալիքների՝ կամ բանավոր վիրավորանքների գոհ են դառնում (ներառյալ՝ ռասայական բնույթի)՝ իրավապահ մարմինների ձեռքում իսկ գտնվելու ժամանակ:

98. Անձինք վատ վերաբերմունքի ենթարկվելու վտանգին առավել շատ ենթակա են կալանմանն անմիջապես հետևող ժամանակահատվածում : Հետևաբար, ԽԿԿ-ն հանդես է եկել երեք հիմնարար երաշխիքով (մասնավորապես, ազատագրված անձանց՝ իրենց մերձավոր հարազատին կամ որևէ երրորդ անձի անազատության մեջ պահելու մասին ծանուցելու և փաստաբանի ու բժշկի ծառայություններից օգտվելու իրավունքները), որոնք պետք է կիրառվեն ազատությունից զրկվելու հենց սկզբից (այսինքն՝ այն պահից, երբ անձն առաջին անգամ հարկադրված է մնալ իրավապահ հաստատությունում): Հաշվի առնելով նրանց առանձնահատուկ խոցելիությունը՝ ԽԿԿ-ն համարում է, որ ոստիկանությունում կալանքի տակ պահվող անչափահասները պետք է միշտ օգտվեն վատ վերաբերմունքի դեմ հետևյալ լրացուցիչ երաշխիքներից՝

- Իրավապահները պետք է պաշտոնական պարտականություն ունենան երաշխավորելու, որ անչափահասի կողմից վստահված ազգականը կամ մեկ այլ չափահաս անձ տեղեկացված է անչափահասի ազատագրկման մասին (անկախ նրանից, թե արդյոք անչափահասը դիմել է այդպիսի խնդրանքով, թե՛ ոչ):
- Ազատագրված անչափահասը առանց փաստաբանի, և սկզբունքորեն, չափահաս վստահված անձի ներկայության ոստիկանության կողմից երբեք չպետք է ենթարկվի հարցաքննության կամ ստիպողաբար որևէ

անչափահասների պաշտպանության ՄԱԿ-ի կանոնները («Հավանայի կանոններ»), 1990թ. Անչափահասների իրավախախտումների կանխարգելման ՄԱԿ-ի ուղենիշները («Ռիադի ուղենիշներ») և 2010թ. Երեխայի համար նախատեսված արդարադատության Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի ուղենիշները:

հայտարարություն անի կամ որևէ փաստաթուղթ ստորագրի հանցագործության(թյունների) վերաբերյալ, որ(ոնց)ում նա կասկածվում է («չի ցանկանում հանդիպել փաստաբանի հետ» տարբերակը չպետք է կիրառվի անչափահասների նկատմամբ):

- Բոլոր անչափահասներին, ովքեր կալանքի տակ են առնված, իրավապահ հաստատություն ժամանելիս անմիջապես հատուկ տեղեկատվական թերթիկ պետք է տրվի, որում սահմանված են վերոնշյալ երաշխիքները: Տեղեկատվական թերթիկը պետք է նախատեսված լինի երեխայի համար, գրված պարզ ու հասկանալի լեզվով և հասանելի տարբեր լեզուներով : Առանձնահատուկ պետք է հոգ տարվի՝ երաշխավորելու, որ անչափահասները լիովին հասկանում են այդ տեղեկատվությունը:

99. ԽԿԿ-ն համարում է, որ ոչ ոք չպետք է պահվի իրավապահ հաստատությունում երկարաձգված ժամանակահատվածով, քանի որ այդպիսի հաստատությունները, որպես կանոն, հարմարավետ պայմաններ և պատշաճ ռեժիմային միջոցառումներ չեն ապահովում: Ավելին, փորձը ցույց է տվել, որ ոստիկանությունում կալանքի տակ պահվող անձինք ավելի խոցելի են և հաճախ ենթակա են խոշտանգումների կամ վատ վերաբերմունքի դրսևորման այլազան ձևերի ենթարկվելու առավել մեծ վտանգի: Սրանից հետևում է, որ է՛լ ավելի մեծ ջանքեր պետք է գործադրվեն իրավապահ հաստատություններում անչափահասներին կալանքի տակ պահելը նվազագույնի հասցնելու համար: Որոշ երկրներում անչափահասներին շարունակում են պահել ոստիկանական բաժանմունքներում տասն օր կամ ավելի ժամկետով: Նման գործելակերպերն անընդունելի են: ԽԿԿ-ն համարում է, որ անչափահասները, որպես կանոն, չպետք է պահվեն իրավապահ հաստատությունում 24 ժամից ավելի: Բացի այդ, ամեն գնով պետք է խուսափել անչափահասներին սովորական ոստիկանական խցերում տեղավորելուց՝ փոխարենը նրանց պահելով անչափահասների համար նախատեսված միջավայրում: Այս նպատակով մեծապես ցանկալի կլինի ստեղծել առանձին ոստիկանական բաժանմունքներ անչափահասների համար, որպեսզի անչափահասներին կարողանան հնարավորինս արագ հեռացնել ոստիկանությունում ընդհանուր կալանքի տակ պահվողներից և տեղավորել հատուկ մասնագիտացված կալանախցերում:

Ցավոք, Կոմիտեն շարունակում է հայտնաբերել դեպքեր, երբ ոստիկանությունում կալանքի տակ պահվող անչափահասները տեղակայված են չափահասների հետ միասին նույն խցերում: Նման իրավիճակն անընդունելի է: Անչափահասների խոցելիությունը նշանակում է, որ նրանք սկզբունքորեն պետք է տեղավորվեն չափահասներից առանձին:

100. Բացի այդ, իրավապահները, ովքեր հաճախ կամ բացառապես գործ ունեն անչափահասների հետ կամ ովքեր հիմնականում զբաղվում են անչափահասների կողմից կատարվող հանցագործությունների կանխարգելմամբ, պետք է մասնագիտացված նախնական և շարունակական վերապատրաստում անցնեն :

3. Կալանքի կենտրոններ անչափահասների համար

ա. Ներածություն

101. ԽԿԿ-ն վաղուց է հանդես գալիս այն պնդմամբ, որ բոլոր ազատազրկված անչափահասները, ովքեր կասկածվում կամ մեղադրվում են քրեական հանցագործության մեջ, պետք է պահվեն կալանքի կենտրոններում, որոնք հատուկ նախատեսված են այս տարիքի անձանց համար՝ ոչ բանտանման միջավայր և ռեժիմային միջոցառումներ ստեղծելով, որոնք համապատասխանեցված են նրանց կարիքներին, իսկ անձնակազմում ունենալով այնպիսի աշխատակիցներ, ովքեր վերապատրաստված են երիտասարդների հետ աշխատելու համար: Ցավոք, Եվրոպայի խորհրդի շատ անդամ պետություններում սա դեռ հեռու է իրականությունից: Առաջընթաց է գրանցվել՝ երաշխավորելու, որ բանտ ուղարկվող անչափահասները չպահվեն չափահասների հետ, այլ տեղավորվեն միայն անչափահասների կալանախցերում: Այդուհանդերձ, շատ հաճախ այդ կալանախցերում ոչ միայն նյութական վատ վիճակ է տիրում, այլև վերապատրաստված անձնակազմի բացակայության պատճառով անչափահաս կալանավորները գտնվում են թշվառ պայմաններում, և աջակցությունն ու վերահսկողությունն էլ անբավարար են: Սա նշանակում է, որ անչափահասները չեն օգտվում նպատակային միջոցառումներից և կյանքի հմտությունների ուսուցումից, որոնք նպաստում են ազատ արձակվելուց հետո համայնքին վերահիստեգրվելուն:

Մյուս կողմից, Կոմիտեն մի քանի երկրներում այցելել է անչափահասների համար նախատեսված մի շարք հաստատություններ, որոնք իսկապես անչափահասակենտրոն են և հիմնված են բնակսենյակի սկզբունքով: Այս հաստատությունները կազմված են փոքր, անձնակազմով հագեցած ստորաբաժանումներից, որոնցից յուրաքանչյուրում գոյություն ունեն սահմանափակ թվով մեկտեղանոց սենյակներ (սովորաբար տասից ոչ ավելի), ինչպես նաև ընդհանուր օգտագործման տարածք: Անչափահասների համար օրվա ընթացքում նախատեսվում են նպատակային գործունեության մի շարք տեսակներ, իսկ բնակավայրում անձնակազմը խթանում է համայնքային հարաբերությունների զարգացումը: ԽԿԿ-ն համարում է, որ ազատազրկված անչափահասներին պահելու այս տեսակի կենտրոնը այն մոդելն է, որ պետք է ստեղծվի եվրոպական բոլոր պետություններում:

102. Ինչպես վերը նշվեց, անչափահասները (կալանքի տակ կամ ազատազրկման դատապարտված), որպես կանոն, չպետք է պահվեն չափահասների համար նախատեսված հաստատություններում, այլ այնպիսիներում, որոնք նախատեսված են հատուկ իրենց տարիքի համար: ԽԿԿ-ն համարում է, որ երբ բացառիկ դեպքերում նրանք պահվում են չափահասների համար նախատեսված բանտերում, ապա անչափահասները պետք է միշտ տեղավորված լինեն չափահասներից առանձին՝ առանձնացված տարածքում: Բացի այդ, չափահաս բանտարկյալները չպետք է մուտք ունենան այդ տարածք: Այնուամենայնիվ, Կոմիտեն ընդունում է, որ կարող են լինել փաստարկներ՝ ի նպաստ չափահաս բանտարկյալների հետ արտախցային միջոցառումներին անչափահասների մասնակցության, այն խիստ պայմանով, որ առկա է անձնակազմի պատշաճ հսկողություն: Նման իրավիճակներ պատահում են օրինակ, երբ հաստատությունում կա շատ քիչ կամ միայն մեկ անչափահաս հանցագործ:

Անհրաժեշտ է քայլեր ձեռնարկել՝ խուսափելու, որ անչափահասներին *de facto* չտեղավորեն մենախցում:

103. Քրեական օրենսդրության համաձայն ազատազրկված անչափահասները սկզբունքորեն չպետք է պահվեն այլ հիմքերով ազատությունից զրկված անչափահասների հետ: Միևնույն հաստատությունում պահվող արական և իգական սեռի անչափահասները պետք է տեղավորվեն առանձին ստորաբաժանումներում, թեև նրանք կարող են շփվել օրվա ընթացքում կազմակերպված միջոցառումների ժամանակ՝ պատշաճ հսկողության ներքո: Հատուկ ուշադրություն պետք է դարձվի տարիքային տարբեր խմբերին պատկանող անչափահասների տեղավորելու հարցին՝ նրանց կարիքները լավագույնս հոգալու նպատակով: Պետք է նաև պատշաճ միջոցներ ձեռնարկվեն՝ երաշխավորելու այս տարիքային խմբերի միջև բավարար տարանջատումը՝ անցանկալի ազդեցությունը, գերիշխանությունը կամ չարաշահումը կանխարգելելու նպատակով:

Անչափահաս իրավախախտների համար եվրոպական կանոններում նշվում է, որ երիտասարդ չափահաս իրավախախտները, անհրաժեշտության դեպքում, կարող են համարվել անչափահասներ և համապատասխան վերաբերմունքի արժանանալ: Այս գործելակերպը կարող է շահավետ լինել խնդրո առարկա երիտասարդ անձանց համար, սակայն հանգամանալի կառավարում է պահանջում՝ բացասական վարքագծի ի հայտ գալը կանխարգելելու նպատակով: Այս առումով, ԽԿԿ-ն համարում է, որ պետք է դեպքերի առանձին ուսումնասիրություն իրականացնել՝ որոշելու, թե արդյոք նպատակահարմար է կոնկրետ բանտարկյալին տեղափոխել չափահասների համար նախատեսված հաստատություն չափահասության տարիքին հասնելուց հետո (այսինքն՝ 18 տարեկանում)՝ հաշվի առնելով նրա բանտարկության մնացած ժամկետը, նրա հասունությունը, նրա ազդեցությունն այլ անչափահասների վրա և այլ կարևոր գործոններ:

b. Նյութական պայմաններ

104. Անչափահասների համար լավ նախագծված կալանքի կենտրոնը պետք է դրական և անհատականացված պայմաններ ապահովի երիտասարդ անձանց անազատության մեջ պահելու համար՝ հարգելով նրանց արժանապատվությունն ու անձնական կյանքը: Բոլոր սենյակները պետք է պատշաճ կահավորված և բավարար բնական լույսով և օդափոխությամբ ապահովված լինեն:

Անչափահասները, որպես կանոն, պետք է տեղավորվեն առանձին ննջասենյակներում: Հիմնավորում պետք է ներկայացվի, թե ինչու է տվյալ անչափահասի լավագույն շահերից բխում ննջասենյակը մեկ այլ բանտարկյալի հետ կիսելը: Նախքան նույն ննջասենյակում մեկ այլ բանտարկյալի հետ բնակեցնելու պահանջ ներկայացնելը անչափահասների հետ պետք է խորհրդակցել, և նրանք պետք է հնարավորություն ունենան նշելու, թե ում հետ կցանկանային բնակեցվել:

Ամեն ջանք պետք է գործադրվի անչափահասներին խոշոր կացարաններում տեղակայելուց խուսափելու համար, քանի որ ԽԿԿ-ի փորձառությունը ցույց է տալիս, որ սա անչափահասներին ենթարկում է բռնության և շահագործման զգալիորեն ավելի մեծ վտանգի: Իսկապես, խոշոր կացարաններով հաստատությունները պետք է գործածությունից դուրս գան:

105. Բացի այդ, անչափահասները պետք է սանիտարական հարմարությունների ազատ մուտք ունենան, որոնք բավարար հիգիենիկ պայմաններ և առանձնություն են ապահովում: Մասնավորապես, ուշադրություն պետք է դարձվի՝ երաշխավորելու, որ իգական սեռի անչափահասները սանիտարական և լվացվելու հարմարությունների մատչելի հնարավորություն ունեն, ինչպես նաև հիգիենայի պարագաներին, ինչպես օրինակ՝ հիգիենիկ միջադիրների:

106. Անչափահաս իրավախախտներին պետք է նաև թույլատրվի կրել իրենց սեփական հագուստը, եթե այն հարմար է: Սեփական հարմար հագուստ չունեցող անձանց հաստատությունը պետք է ոչ համազգեստային հագուստ տրամադրի:

c. ռեժիմային միջոցառումներ

107. Թեև նպատակային գործունեության բացակայությունը բացասաբար է ազդում ցանկացած բանտարկյալի վրա, այն հատկապես վնասակար է ֆիզիկական և մտավոր գործունեության հատուկ կարիք ունեցող անչափահասների համար: Անչափահաս բանտարկյալներին պետք է ամբողջ օրվա ընթացքում կրթական, սպորտային, մասնագիտական, ժամանցի և այլ արտախցային միջոցառումների համալիր ծրագիր տրամադրվի :

108. Ֆիզիկական վարժությունները պետք է կազմեն անչափահասի առօրյա ծրագրի կարևոր մասը: Բոլոր անչափահասները պետք է կանոնավոր մարզումների հնարավորություն ունենան, օրական առնվազն երկու ժամ, որից առնվազն մեկ ժամը, նախընտրելի է զգալիորեն ավելի երկար, բացօթյա: Բացօթյա մարզումների բակերը պետք է լինեն ընդարձակ և համապատասխանաբար հագեցված՝ իրական հնարավորություն ստեղծելով անչափահասներին ֆիզիկապես մարզվելու համար (օրինակ՝ սպորտով զբաղվելու): Դրանք նաև պետք է ծածկ ունենան եղանակային վատ պայմաններից պատսպարվելու համար:

109. Հաստատություն ընդունվելուց հետո յուրաքանչյուր անչափահասի համար պետք է անհատականացված ծրագիր մշակվի, որում կմատնանշվեն նպատակները և դրանց հասնելու ժամկետներն ու միջոցները՝ կալանքի կենտրոնում տվյալ անչափահասի անցկացրած ժամանակը լավագույնս օգտագործելու, հմտություններ և կարողություններ զարգացնելու համար, որոնք կօգնեն նրան վերաինտեգրվել հասարակությանը:

110. Անազատության մեջ պահվող անչափահասներին առաջարկվող կրթական և մասնագիտական ուսուցումը պետք է համապատասխանի տվյալ համայնքում առկա ուսուցման մակարդակին՝ տրամադրված մասնագետ ուսուցիչների/հրահանգիչների կողմից, և անազատության մեջ պահվող անչափահասները պետք է ստանան նույնպիսի դիպլոմներ կամ վկայականներ (իրենց կրթությունը հաջողությամբ ավարտելուց հետո), ինչպես այդ համայնքում կրթական հաստատություններ հաճախող անչափահասները: Քայլեր պետք է ձեռնարկվեն՝ խուսափելու, որ դպրոցի ավարտական վկայականներում որևէ նշում լինի անչափահասի ինստիտուցիոնալ պատկանելության մասին: Հաշվի առնելով շատ անչափահասների առանձնապես դժվարին վիճակը՝ ջանքեր պետք է գործադրվեն՝ խրախուսելու և խթանելու նրանց մասնակցությունը դասընթացներին և մասնագիտական ուսուցմանը, ինչպես նաև այն սեմինարներին, որտեղ նրանք կարող են հմտություններ ձեռք բերել, որոնք նրանց կօգնեն ազատ արձակվելուց հետո: Մի շարք երկրներում ԽԿԿ-ն հանդիպել է անչափահասների համար համակարգիչների օգտագործման ուսուցման (այդ թվում նաև համացանցի) և/կամ ընտրված ազատագրված անչափահասներին ընդհանուր համայնքում դպրոց հաճախելու թույլատրման դեպքերի: Նման գործելակերպերը պետք է խթանվեն:

111. ԽԿԿ-ն նաև ցանկանում է ընդգծել, որ իզականսեռի անչափահասները ոչ մի դեպքում չպետք է պակաս խնամք, պաշտպանություն, աջակցություն և ուսուցում ստանան, քան արական սեռի անչափահասները, չնայած այն հանգամանքին, որ նրանց թիվը շատ ավելի փոքր է, և կալանքի կենտրոնները գրեթե միշտ նախատեսված են արական սեռի բանտարկյալների համար: Անհրաժեշտության դեպքում լրացուցիչ միջոցներ պետք է ձեռնարկվեն հավասար վերաբերմունք ապահովելու համար:

112. Իր այցելած տարբեր հաստատություններում ԽԿԿ-ն հանդիպել է խթանահեն տարբերակված ռեժիմի առկայության, որում առաջխաղացում են ունենում համագործակցող և լավ վարք դրսևորող անչափահասները, մինչդեռ բացասական վարք դրսևորող բանտարկյալները հետընթաց են ապրում և ենթարկվում տարբեր սահմանափակումների: ԽԿԿ-ի կարծիքով՝ վարքագծային մոտեցումը կարող է օգտակար լինել անչափահաս բանտարկյալներին՝ խմբում բնակվելու նորմերին ենթարկվելու և ինքնազարգացման կառուցողական ուղիներին հետամուտ լինելու խրախուսման տեսանկյունից: Սակայն կանոններին չհետևելու պատճառով խրախուսման բացառումը կարող է արագ հասնել զրկելու մակարդակին, ինչը չի համապատասխանում նվազագույն պահանջներին: Մասնավորապես, քայլեր պետք է ձեռնարկվեն խուսափելու խնդրո առարկա անչափահասներին մեկուսի բանտարկմանը հավասարազոր ռեժիմի ենթարկելուց: Բացի այդ, պետք է գոյություն ունենան պաշտոնական և թափանցիկ ընթացակարգեր խուսափելու «կրթական միջոցների» քմահաճ կիրառումից կամ կամ որպես այդպիսին ընկալվելուց:

d. Առողջապահություն

113. Բանտերում առողջապահական ծառայությունների հարցն ուսումնասիրելիս ԽԿԿ-ն իր աշխատանքում ուղորդվել է մի շարք ընդհանուր չափանիշներով (բժշկի մատչելիություն, համարժեք խնամք, հիվանդի համաձայնություն և գաղտնիություն, կանխարգելիչ բժշկական օգնություն, մասնագիտական անկախություն և մասնագիտական իրավունակություն): Ավելին, իր 23-րդ Ընդհանուր զեկույցում

Կոմիտեն մանրամասն սահմանել է իր չափանիշները՝ վատ վերաբերմունքի կանխարգելման գործում բանտերում առողջապահական ծառայությունների դերի վերաբերյալ (մասնավորապես՝ վնասվածքների պարբերաբար արձանագրման և համապատասխան մարմիններին տեղեկատվություն տրամադրելու միջոցով): Բնականաբար, վերոնշյալ բոլոր չափանիշները հավասարապես կիրառելի են անչափահասների կալանքի կենտրոններում:

114. Այս ասելով՝ ԽԿԿ-ն միշտ հատուկ ուշադրություն է դարձնում ազատությունից զրկված անչափահասների հատուկ բժշկական կարիքներին: Հատկապես կարևոր է, որ անչափահասներին ցուցաբերվող բժշկական օգնությունը խնամքի բազմառարկայական (բժշկա-հոգե-սոցիալական) ծրագրի անքակտելի մաս կազմի: Սա, ի թիվս այլոց, նշանակում է, որ ուղղիչ հաստատություն ընդունվելիս բոլոր անչափահասները պետք է օգտվեն անհատական բժշկական, հոգեբանական և սոցիալական կարիքների համապարփակ գնահատման հնարավորությունից, և որ մշտապես առկա է սերտ համակարգում հաստատության բժշկական թիմի (բժիշկներ, քույրեր, հոգեբաններ և այլն) և այլ մասնագետների, այդ թվում՝ մասնագիտացված դասավանդողների, սոցիալական աշխատողների և ուսուցիչների աշխատանքի միջև, ովքեր կանոնավոր շփում ունեն բանտարկյալների հետ: Նպատակը պետք է լինի երաշխավորել, որ անչափահաս բանտարկյալներին տրամադրվող բժշկական օգնությունը կազմում է աջակցության և բուժման անտեսանելի ցանցի բաղադրիչ մասը:

115. Բոլոր անչափահասները պետք է պատշաճ կերպով հարցաքննվեն և ֆիզիկական զննում անցնեն բժշկի կամ որակավորված բուժքրոջ կողմից, ով զեկուցում է բժշկին կալանքի կենտրոն ընդունվելուց հետո հնարավորինս ամենաարագ ժամկետում՝ նախընտրելի է ժամանման օրը: Ընդունվելիս նման բժշկական զննման պատշաճ կատարումը հաստատության առողջապահական ծառայությանը հնարավորություն կընձեռի հայտնաբերել պոտենցիալ առողջական խնդիրներ ունեցող երիտասարդ անձանց (օրինակ՝ թմրամոլություն, սեռական չարաշահում և ինքնասպանության միտումներ): Նման խնդիրների վաղ փուլերում հայտնաբերումը կնպաստի արդյունավետ կանխարգելիչ միջոցների ձեռնարկմանը հաստատության առողջապահական ծառայության բժշկա-հոգե-սոցիալական ծրագրի շրջանակներում:

116. Նաև քաջ հայտնի է, որ ազատագրված անչափահասները միտում ունեն ներգրավվելու ռիսկային վարքագծի մեջ, հատկապես՝ կապված թմրանյութերի, ալկոհոլի և սեռական հետ առնչված, և որ ինքնավնասման հավանականությունը նրանց մոտ շավ ավելի մեծ է: Հետևաբար, անչափահասների յուրաքանչյուր կալանքի կենտրոնում պետք է լինի համապարփակ ռազմավարություն հոգեմետ նյութերի չարաշահման (ներառյալ կանխարգելում և բուժում) կառավարման և սեփական անձին վնաս հասցնելու ու ինքնասպանության կանխարգելման համար: Կանխարգելիչ բժշկական օգնության ծրագրի մեկ այլ կարևոր տարր է վարակիչ հիվանդությունների վերաբերյալ բժշկական կրթության տրամադրումը: Հոգեկան առողջության հետ կապված խնդիրներ ունեցող անչափահասներին պետք է հոգ տանեն հոգեբույժներն ու հոգեբանները, ովքեր մասնագիտացված են անչափահասների հոգեկան առողջության ոլորտում:

117. Հատուկ ուշադրություն պետք է դարձվի իգական սեռի անչափահասների առողջական կարիքներին՝ պետք է ապահովվեն գինեկոլոգների հասանելիությունը և կանանց առողջության ոլորտում կրթությունը: Անազատության մեջ պահվող հղի անչափահաս աղջիկները և անչափահաս մայրերը պետք է պատշաճ աջակցություն և բժշկական օգնություն ստանան: Հնարավորության սահմաններում պետք է կիրառվեն այլընտրանքներ անազատությանը: Այս առումով, ազատությունից զրկված կանանց վերաբերյալ համապատասխան չափանիշները, որոնք ԽԿԿ-ն մշակել է իր 10-րդ Ընդհանուր զեկույցում, հավասարապես կիրառվում են ազատազրկված իգական սեռի անչափահասների նկատմամբ³:

118. Բուժանձնակազմը պետք է նաև ակտիվ դեր ունենա սննդի որակի և քանակի վերահսկման գործում: Անչափահասների սնուցման վիճակը պետք է գնահատվի, այլոց թվում, աճի աղյուսակներ կազմելու միջոցով այն անչափահասների համար, ովքեր դեռ աճման շրջանում են:

e. Կադրային հարցեր

119. Հատկապես դժվար խնդիր է ազատությունից զրկված անչափահասներին կալանքի տակ պահելը և նրանց մասին հոգ տանելը: Պետք է հաշվի առնվի, որ նրանցից շատերը տուժել են ֆիզիկական, սեռական կամ հոգեբանական բռնությունից: Այս առաջադրանքը կատարելու կոչված անձնակազմը պետք է հանգամանորեն ընտրվի հասուն նկարագրի, մասնագիտական հմտության և այս տարիքային խմբի հետ աշխատելու և նրանց բարեկեցությունը ապահովելու հետ կապված դժվարությունները հաղթահարելու կարողունակության սկզբունքով: Մասնավորապես, քայլեր պետք է ձեռնարկվեն անչափահասների համար նախատեսված կալանքի կենտրոններում մասնագիտացված դասավանդողների, հոգեբանների և սոցիալական աշխատողների կանոնավոր ներկայությունը ապահովելու ուղղությամբ: Նրանք պետք է երիտասարդների հետ նվիրված աշխատեն և կարողանան ուղղորդել ու խթանել նրանց: Բանտանման միջավայրից խուսափելու նպատակով՝ անչափահասների հետ անմիջականորեն աշխատող անձնակազմը, որպես կանոն, չպետք է ունենա մահակներ, անզգայացնող աէրոզոլներ կամ զսպման այլ միջոցներ: Պետք է խթանվի բանտապահների կողմից բանտային համազգեստ չկրելու գործելակերպը, ինչին ԽԿԿ-ն ականատես է եղել անչափահասների կալանքի մի շարք կենտրոններում: Երկու սեռերի ներկայացուցիչներից կազմված անձնակազմը կարող է նպաստավոր ազդեցություն ունենալ պահառուների էթիկայի վրա և խթան հանդիսանալ ավելի հոգատար ու հանգիստ մթնոլորտի համար:

³ Տես՝ CPT/Inf (2000) 13, պարբերություններ 26-33:

120. Ամբողջ անձնակազմը, այդ թվում նաև խնամակալական պարտականություններ ունեցողները, ովքեր անմիջական շփման մեջ են անչափահասների հետ, պետք է մասնագիտական ուսուցում ստանան թե՛ աշխատանքը ստանձնելիս և թե՛ շարունակական հիմքով, և իրենց պարտականությունները կատարելիս օգտվեն պատշաճ արտաքին աջակցությունից և վերահսկողությունից: Հատուկ ուշադրություն պետք է հատկացվի անձնակազմի վերապատրաստմանը բռնի պատահարների կառավարման ոլորտում, հատկապես՝ խոսքի միջոցով լարվածության թուլացման և մասնագիտական զսպման մեթոդների ուղղությամբ:

121. Հաստատությունների վարչակազմի պատասխանատվությունն է հատուկ միջոցներ ձեռնարկել պաշտպանելու անչափահասներին չարաշահման բոլոր ձևերից, ներառյալ՝ սեռական կամ այլ տեսակի շահագործումից: Աշխատակիցները պետք է զգոն լինեն հոգեբանական ճնշումների և ծաղրի դրսևորումների նկատմամբ (այդ թվում՝ ֆիզիկական և սեռական բռնություն, բանավոր վիրավորանք, շորթում և մյուս անչափահասներին պատկանող իրերի գողություն) և պետք է կարողանան պատշաճ կերպով արձագանքել և ակտիվ միջամտել նման դեպքերը կանխարգելելու համար:

f. Կապն արտաքին աշխարհի հետ

122. Արտաքին աշխարհի հետ շփման ակտիվ խթանումը հատկապես կարող է նպաստավոր լինել ազատությունից զրկված անչափահասների համար, որոնցից շատերը կարող են ունենալ հուզականության կորստի (դեպրիվացիա) կամ սոցիալական ունակությունների բացակայության հետ կապված վարքագծային խնդիրներ: Ամեն ջանք պետք է գործադրվի բոլոր անչափահաս բանտարկյալներին կալանքի կենտրոն ընդունվելու առաջին իսկ պահից իրենց ընտանիքների և այլ անձանց հետ շփվելու հնարավորությամբ ապահովելու համար: Ընտանիք հասկացությունը պետք է ազատորեն մեկնաբանվի, որպեսզի ներառվեն այն անձանց հետ շփումները, ում հետ անչափահասն ընտանիքի անդամին համարժեք կապ է հաստատել, նույնիսկ եթե այդ կապը պաշտոնականացված չէ: Հասարակությանը ինտեգրման նպատակով՝ անչափահասներին պետք է նաև հնարավորության սահմաններում թույլատրվեն արձակուրդային շրջաններ (ուղեկցությամբ կամ միայնակ):

123. Յուրաքանչյուր շաբաթ անչափահասները պետք է օգտվեն մեկ ժամից ավելի տևողությամբ տեսակցությունների իրավունքից, ինչպես նաև կարողանան այցելուներ ունենալ հանգստյան օրերին: Կարճաժամկետ այցելություններ պետք է թույլատրվեն, որպես կանոն, բաց պայմաններում:

ԽԿԿ-ն որոշ երկրներում նկատել է, որ անչափահասներին իրավունք է տրվում օգտվել երկարաժամկետ չվերահսկվող այցելություններից: Բացառությամբ այն դեպքերի, երբ դրանք անչափահասի լավագույն շահերից չեն բխում, նման մոտեցումը հատկապես ողջունելի է անչափահասների և նրանց մերձավոր ազգականների ընտանեկան կյանքին աջակցելու և հասարակությանը անչափահասի վերաինտեգրումը խթանելու առումով:

124. Բոլոր անչափահասները, այդ թվում և նախնական կալանքի տակ գտնվողները, պետք է զանգելու հաճախակի հնարավորություն ունենան և մշտապես հնարավորություն ունենան օգտվել նամակագրության իրենց իրավունքից: Եթե առկա են մտահոգություններ անվտանգության հետ կապված, որոշակի հեռախոսային խոսակցություններ և նամակագրություն կարող է վերահսկվել և բացարձակապես արգելվել: Նման որոշումը պետք է հիմնավորված լինի հանցավոր մտադրության կամ ապօրինի այլ գործունեության վտանգի առկայության դեպքով, սակայն որոշակի ժամանակահատվածով պայմանավորված:

ԽԿԿ-ի այցելած որոշ հաստատություններում անչափահասներին թույլատրվում է կանոնավոր կերպով հաղորդակցվել իրենց ընտանիքի անդամների հետ՝ VoIP համացանցային անվճար ծառայության միջոցով: Նման գործելակերպերը խիստ ողջունելի են, սակայն չպետք է դիտարկվեն որպես այցելություններին փոխարինող:

125. Անչափահասի հանդեպ կիրառվող փոխադրումների, ազատ արձակման, կարգապահական պատժամիջոցների և պաշտպանական ու անվտանգության միջոցառումների, ինչպես նաև նրա որևէ հիվանդության, վնասվածքի կամ մահվան վերաբերյալ տեղեկությունները պետք է անհապաղ տրամադրվեն տվյալ անչափահասի ծնողներին կամ օրինական ներկայացուցիչներին:

գ. Կարգապահություն և անվտանգություն

126. Պաշտոնական կարգապահական ընթացակարգերի և պատժամիջոցների նկատմամբ կոնֆլիկտների վերականգնողական կարգավորմանը պետք է առաջնահերթություն տրվի: Կիրառվելու դեպքում կարգապահական պատժամիջոցները պետք է ղեկավարվեն համաչափության սկզբունքով և կիրառվեն համապատասխան պաշտոնական կարգապահական կանոններին և ընթացակարգերին լիարժեք համապատասխանությամբ ու չստանան ոչ պաշտոնական պատժի ձև: Կոլեկտիվ պատժի ցանկացած ձև անընդունելի է:

ԽԿԿ-ի այցելած մի շարք հաստատություններում անձնակազմի համար սովորական երևույթ էր այսպես կոչված «դաստիարակչական ապտակը» կամ ֆիզիկական պատժի այլ ձևերն իրենց վատ պահող անչափահասների նկատմամբ: Այս կապակցությամբ ԽԿԿ-ն հիշեցնում է, որ մարմնական պատիժը կարող է համարժեք լինել վատ վերաբերմունքի և պետք է խստիվ արգելվի:

127. ԽԿԿ-ն ցանկանում է շեշտել, որ անչափահասի շփումն արտաքին աշխարհի հետ երբեք չպետք է մերժվի կամ սահմանափակվի՝ որպես կարգապահական միջոցի կիրառում, եթե միայն կարգապահական հանցագործությունը չի վերաբերում այդ շփմանը:

128. Անչափահասների մեկուսացման ցանկացած ձև կարող է վտանգել նրանց ֆիզիկական և/կամ մտավոր բարեկեցությունը, ուստի պետք է կիրառվեն միայն որպես ծայրահեղ միջոց:

ԽԿԿ-ի կարծիքով՝ մեկուսի բանտարկությունը որպես կարգապահական միջոց պետք է կիրառվի միայն շատ կարճ ժամանակահատվածներով և ոչ մի դեպքում երեք օրից ավելի: Երբ անչափահասները ենթարկվում են նման միջոցի, նրանց պետք է սոցիալ-դաստիարակչական աջակցություն և պատշաճ մարդկային շփման հնարավորություն տրամադրվի: Բուժանձնակազմի որևէ անդամ պետք է այցելի՝ անչափահասին մեկուսացումից անմիջապես հետո և հետագայում պարբերաբար՝ օրական առնվազն մեկ անգամ և նրան անմիջական բժշկական օգնություն և բուժում տրամադրի :

129. Ինչ վերաբերում է պաշտպանության կամ կանխարգելիչ նպատակներով մեկուսի բանտարկությանը, ապա ԽԿԿ-ն ընդունում է, որ նման միջոցը կարող է պահանջվել ծայրահեղ դեպքերում՝ հատկապես խոցելի անչափահասներին պաշտպանելու կամ մյուսների անվտանգությանը սպառնացող լուրջ վտանգները կանխարգելելու կամ բանտի անվտանգության նպատակով, եթե ոչ մի այլ լուծում բացարձակապես հնարավոր չէ գտնել: Յուրաքանչյուր նման միջոցի վերաբերյալ որոշումը պետք է կայացնի իրավասու մարմինը՝ հիմնված հստակ ընթացակարգի վրա, որում նշվեն բանտարկության բնույթը, տևողությունը, հիմքերը, որոնց համաձայն այն կարող է կիրառվել՝ ապահովելով վերանայման կանոնավոր գործընթացը, ինչպես նաև անկախ արտաքին մարմնին որոշման դեմ բողոք ներկայացնելու հնարավորությունը տվյալ անչափահասի համար: Խնդրո առարկա անչափահասներին միշտ պետք է պատշաճ մարդկային շփման հնարավորություն տրամադրվի, և նրանք պետք է օգտվեն բուժանձնակազմի անդամի ամենօրյա այցելություններից:

Նմանապես, բռնի կամ անհանգիստ վարքագիծ դրսևորող անչափահասի տեղավորումը հանգստացման սենյակում պետք է կիրառվի որպես ծայրահեղ բացառիկ միջոց: Ցանկացած նման միջոց չպետք է մի քանի ժամից ավելի տևի և երբեք չպետք է կիրառվի որպես ոչ պաշտոնական պատիժ: Այս համատեքստում մեխանիկական զսպման միջոցը երբեք չպետք է կիրառվի: Անչափահասի յուրաքանչյուր տեղավորում հանգստացման սենյակում պետք է անմիջապես ներկայացվի բժշկի ուշադրությանը, որպեսզի նա կարողանա հետևել տվյալ անչափահասի առողջական կարիքներին: Բացի այդ, ցանկացած նման տեղավորում պետք է արձանագրվի կենտրոնական գրանցամատյանում, ինչպես նաև անչափահասի անհատական գործում:

h. Տեղեկատվություն իրավունքների վերաբերյալ

130. Ընդունվելիս բոլոր անչափահասներին պետք է տրվի տվյալ հաստատությունում առօրյա կյանքի կանոնների պատճենը և նրանց իրավունքների ու պարտականությունների գրավոր նկարագիրը նրանց հասկանալի լեզվով և ձևով: Անչափահասներին նաև պետք է տեղեկատվություն տրամադրվի բողոք ներկայացնելու, այդ թվում և բողոքներ ստանալու իրավասություն ունեցող մարմինների կոնտակտային տվյալների մասին, նաև իրավաբանական օգնություն տրամադրող ծառայությունների հասցեները:

Այն անչափահասների համար, ովքեր գրագետ չեն կամ չեն կարող հասկանալ լեզուն գրավոր ձևով, վերոնշյալ տեղեկատվությունը պետք է հրամցվի այնպիսի ձևով, որը կապահովի դրա լիակատար ընկալումը:

i. Բողոքներ ներկայացնելու և ստուգման ընթացակարգեր

131. Բողոք ներկայացնելու և ստուգման արդյունավետ ընթացակարգերը վատ վերաբերմունքի դեմ հիմնական երաշխիքներն են անազատության բոլոր վայրերում, այդ թվում նաև անչափահասների համար նախատեսված կալանքի կենտրոններում:

Անչափահասները (ինչպես նաև նրանց ծնողները կամ օրինական ներկայացուցիչները) պետք է բողոք ներկայացնելու եղանակներ ունենան, որոնք իրենց հասանելի կլինեն հաստատությունների վարչական համակարգի ներսում, և պետք է մի անկախ մարմնի գաղտնիության սկզբունքով բողոքները ուղղելու իրավունք ունենան: Բողոքներ ներկայացնելու ընթացակարգերը պետք է լինեն պարզ, արդյունավետ և հասկանալի երեխաների համար, հատկապես՝ լեզվի հետ կապված: Անչափահասները (ինչպես նաև նրանց ծնողները կամ օրինական ներկայացուցիչները) պետք է բողոքների վերաբերյալ իրավաբանական խորհրդատվություն ստանալու և անվճար իրավական օգնությունից օգտվելու իրավունք ունենան երբ այդ են պահանջում արդարադատության շահերը:

132. ԽԿԿ-ն նաև հատուկ կարևորություն է տալիս անչափահասների բոլոր կալանքի կենտրոններ անկախ մարմնի կանոնավոր այցելություններին, ինչպիսիք են՝ այցելող հանձնաժողով, դատավոր, երեխաների օմբուդսմեն կամ Ներպետական կանխարգելիչ մեխանիզմ (որը հիմնված է Խոշտանգումների դեմ Միավորված ազգերի կազմակերպության կոնվենցիայի կամընտիր արձանագրությամբ – ԽԴԿԿԱ/OPCAT), որն իրավասու է ստանալ անչափահասների կամ նրանց ծնողների կամ օրինական ներկայացուցիչների կողմից ներկայացված բողոքները և անհրաժեշտության դեպքում քայլեր ձեռնարկել այդ կապակցությամբ՝ ստուգել կացարաններն ու բնակության պայմանները և գնահատել, թե արդյոք այդ հաստատությունները գործում են ներպետական օրենսդրության պահանջներին և սահմանված միջազգային չափանիշներին համապատասխան: Ստուգող մարմնի անդամները պետք է նախաձեռնող լինեն և անմիջական շփման մեջ մտնեն անչափահասների հետ՝ այդ թվում և բանտարկյալների հետ մասնավոր զրույցի ձևով: